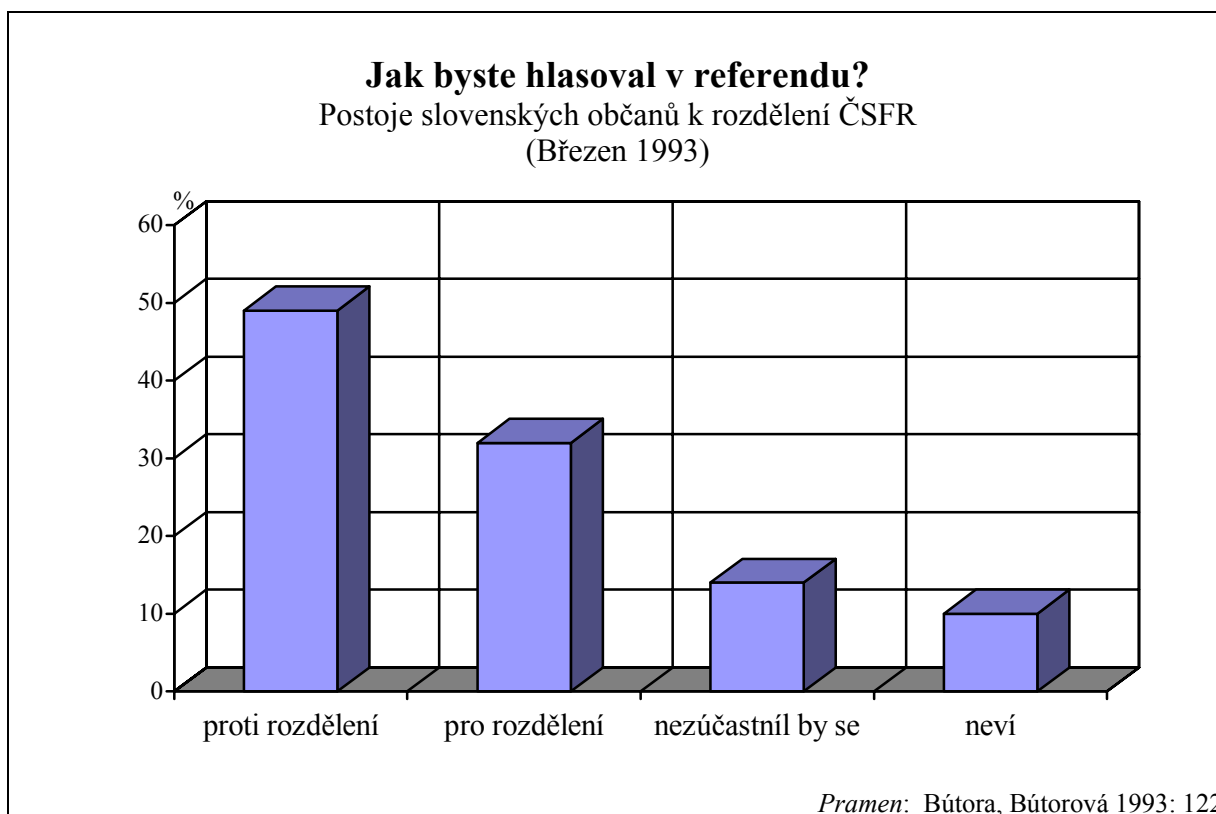

Příčiny rozdělení Československa: analýza po 10 letech

Karel Vodička

1. Úvodní poznámky

Rozdělení Československa nebylo primárně důsledkem emancipačních snah a patriotismu slovenského (a už vůbec ne českého) národa. V průzkumech veřejného mínění se Slováci a Češi nikdy nevyslovili ve většině pro státní samostatnost, nýbrž vždy naopak (Kipke 1993: 51). Byla-li otázka průzkumu směřována na jejich pocity, co se týká rozdělení státu, vyjádřilo 56 procent slovenských občanů obavy, 40 procent strach a jen 33 procent slovenských občanů vyjádřilo, že má pocit získané svobody (Sociologické aktuality 10/1992: 6). Také u Čechů převažovaly negativní pocity: 56 procent vyjádřilo obavy, 45 procent smutek a 43 procent politování (Lidové noviny, 25.3.1993).

Demontáž ČSFR byla uskutečněna proti vůli většiny českých a slovenských občanů (viz graf). To platí dvojnásobně pro obyvatelstvo podél česko-slovenské hranice. Jak Slováci tak i Češi z oblasti společné hraniční oblasti byli nejhorlivějšími zastánci zachování Československa. Obávali se nejen negativních hospodářských dopadů, což byl i případ většiny zbývajícího obyvatelstva, ale měli oprávněnou obavu, že rozdělení státu a vznik nové hranice povede k přerušení sociálních a rodinných kontaktů. Těmi nejhorlivějšími zastánci společného státu však byli slovenští občané maďarské národnosti, neboť předpokládali, že jejich menšinová práva jsou v rámci Československa lépe chráněna, než by mohla být v rámci samostatného

Slovenska. Vývoj v devadesátých letech, za vlád Vladimíra Mečiara, jim dal v mnohém za pravdu. Vznikla řada etnických konfliktů mezi slovenskou státní reprezentací, která instrumentalizovala nacionalismus k posílení své moci, a slovenskými Maďary, kteří hájili svá menšinová práva (Vodička 2001: 47).

Rozdělení tedy neodpovídalo přání československého obyvatelstva. Bylo především důsledkem rozdílů politické kultury, problémů státu, které přetrvávaly od založení Československa v roce 1918, adaptační krize při přechodem k demokracii a tržnímu hospodářství, nového nacionalismu po zhroucení komunistického systému jakož i dalších příčin, které se navzájem podmiňují a umocňují. Hnacím motorem rozdělení v roce 1992 byly konkrétní osobní zájmy protagonistů Hnutí za demokratické Slovensko, kteří si od vzniku samostatného slovenského státu slibovali řadu významných a vysoce gratifikovaných funkcí ve vedení státu a podíly na privatizaci slovenského státního majetku.

2. Hlavní příčiny rozdělení

Historické příčiny

Československý stát byl vybudován na politické fikci o existenci „Československého národa“. Vůči této ideologické konstrukci však stál hluboce zakořeněný a velmi reálný československý dualismus s kulturní, náboženskou, politickou a hospodářskou dimenzí, který se nepodařilo za 74 let společného státu překonat a který – zároveň – nebyl československou politikou náležitě respektován. Dualismus pramenil z tisíciletého odlišného historického vývoje obou národů ve dvou rozdílných státních celcích před vznikem Československa. Společný stát Čechů a Slováků se nestal prostředím, v němž by docházelo ke sbližování postojů a motivů obou národních společenství a jejich elit, často spíše naopak (Příhoda 1993: 34). Státoprávní uspořádání Československa existenci dvou národů odpovídajícím způsobem nereflektovalo. Snahy o ústavní reformy za První republiky a po druhé světové válce byly v důsledku nepříznivých politických okolností (rozbití Československa 1938/39; převzetí moci komunisty 1948) neúspěšné. Ústavní zákon o československé federaci z roku 1968 zůstal pouze na papíře; v politické realitě tzv. „normalizace“ sedmdesátých let byly všechny rozhodovací kompetence znovu soustředěny u centrálních stranických a státních orgánů v Praze (Vodička 1989: 429). Skutečnost, že emancipační tužby slovenského národa nebyly do revoluce 1989 dostatečně reflektovány a vtěleny do odpovídajícího státoprávního uspořádání, přispěla k tomu, že Slováci se neidentifikovali dostatečně s Československem, že nevznikl pocit česko-slovenské sounáležitosti, československý národ v politickém smyslu, který by rozhodněji zasadil za zachování společného státu.

Rozdíly české a slovenské politické kultury

Po vzniku Československa se nedalo mluvit o československé společnosti, nýbrž o české společnosti na straně jedné a slovenské společnosti na straně druhé a – v souvislosti s tím - o české a slovenské politické kultuře v československém státě. Rozdíly v politické kultuře Čechů a Slováků, které přetrvaly 70 let společného státu, nabývaly po Listopadu 1989 stále více na významu. To se projevilo ve zřetelné odlišnosti postojů a názorů na pluralistický politický systém, na hospodářské reformy a tržní hospodářství, stejně jako v odlišném voličském chování v obou zemích. Jak za první Československé republiky a po Druhé světové válce v roce 1946, tak po Listopadu 1989 měli slovenští voliči zřetelně jiné preference než voliči čeští (Vodička 2000: 76).

V roce 1989, před zhroucením komunistického režimu v Československu, byla politická, hospodářská a sociálně-psychologická situace na Slovensku jiná než v České republice.

Slováci se z velké části poměrně dobře přizpůsobili socioekonomickým podmínkám reálného socialismu. Slovenská společnost - na rozdíl od české - nepociťovala čtyřicet let reálného socialismu jednoznačně za krok zpět. Slovenská republika se v době socialistické éry vyvíjela k lepšímu, životní úroveň se zvýšila. Slovensko nebylo v roce 1989 dostatečně připraveno na příchod radikálních společenských změn, nýbrž spíše pouze na jakousi variantu perestrojky (Bútorá, Bútorová 1993: 125; Krivý 1994: 1). V roce 1992 pak hodnotili slovenští občané zpětně komunistický režim pozitivněji než Češi. Ve Slovenské republice viděla pouze menšina dotázaných v současném zřízení více výhod než v předchozím - komunistickém, zatímco v České republice to byla většina (Bútorová 1992: 5).

Nové demokratické instituce měly na Slovensku menší důvěru než v České republice (Tomek 1991: 10). Slováci v mnohem větší míře než Češi pocíťovali ohrožení vyplývající z národnostní nenávisti, velké procento slovenských občanů se obávalo nebezpečí vypuknutí občanské války v důsledku neschopnosti vyřešit problém státoprávního uspořádání Československa (Šanderová 1992: 4). Na Slovensku se též intenzivněji ozývaly hlasy po silné politické osobnosti. Slovenští občané byli též výrazně více nespokojeni s politickým a hospodářským vývojem po Listopadu (Slavíková, Hampl 1991: 1), což bylo ovšem též způsobeno tím, že socioekonomické podmínky na Slovensku byly tíživější než v České republice.

Fundamentální význam měl rozdílný postoj občanů k tržnímu hospodářství a k privatizaci. Většina Čechů zastávala názor, že tržní hospodářství je nezbytně nutné, na Slovensku činil podíl zastánců tržní ekonomiky pouze jednu třetinu. Češi převážně schvalovali privatizaci, Slováci ji spíše odmítali (Krivý, Radičová 1992: 19). Tyto postoje zcela zásadním způsobem předurčovaly chování voličů v obou částech Československa. Češi ve své většině hlasovali ve volbách pro reformy, Slováci proti. Tím došlo k tomu, že česká a slovenská reprezentace, zvolená ve volbách roku 1992, měla diametrálně odlišné politické a národohospodářské koncepce. Výsledek voleb dodal česko-slovenskému dilematu explosivní dynamiku, která během několika týdnů vedla k politickému rozhodnutí o rozdělení společného státu (Vodička 1993: 88).

Adaptační krize při přechodu k demokracii a tržnímu hospodářství

Přechod od centrálně řízeného státního hospodářství k tržní ekonomice a od totalitního režimu k pluralistickému systému byl nutně doprovázen hospodářskými a sociálními krizemi. Komunistický systém předtím hospodářsky erodoval již dlouhá léta, zatímco politicky zůstával stabilní. Rozpadl se teprve poté, když byly definitivně vyčerpány všechny zdroje (Vodička 1995: 29). Nový začátek pak nutně znamenal další zhoršení životní úrovně obyvatelstva a dále zesílil sociální problémy z komunistického období; tento průběh byl na Slovensku mnohem dramatictější než v české části státu. Hospodářské potíže vedly na Slovensku k odmítnutí tržně-hospodářských reforem organizovaných z Prahy.

Další příčinou byl fakt, že v průběhu transformace se v období let 1990 až 1992 vytvořily dva zcela autonomní stranické systémy, jeden v České a druhý ve Slovenské republice. K oddělení slovenského a českého stranického systému přispěl z tohoto hlediska nešťastně koncipovaný volební zákon, který umožňoval politické straně vstoupit nejen do Národní rady té které republiky, nýbrž i do Federálního shromáždění v případě, že získala potřebné kvórum voličských hlasů jen v jedné z národních republik.

Občané Československa - a ani nově se tvořící politická elita - neměli zkušenosti s demokracií, což se ukázalo jako nevýhoda dalšího politického vývoje. Demokracie s sebou nutně přináší celou řadu konfliktů, které se musí rozhodovat veřejně. Občané byli znechuceni neustálými rozepřemi a třenicemi politiků v různých grémiích a jejich neschopností najít konsenz ohledně státoprávního uspořádání vztahu Čechů a Slováků; ztotožnili do jisté míry

česko-slovenské dilema s konflikty vůbec a přáli si rychlé vyřešení státoprávní otázky. K procesu dělení též přispěla negativně media, která neanalyzovala hlouběji příčiny a předpokládané důsledky rozdělení, nýbrž spíše opakovala názory politiků a hájila převážně domnělé zájmy „svého“ národa. Media tak přispěla k česko-slovenské polarizaci veřejného mínění (Stein 2000: 234).

Další faktor v procesu dělení představovala deformace politické kultury, způsobená předchozí komunistickou indoktrinací, a přerušení historického kontinuálního v období komunismu vývoje. „Postkomunistická panika“, bezradnost občanů v oblasti politické orientace po rozpadu totalitních struktur, typická pro posttotalitní společnosti, a atomizace společnosti, vyvolaly sociální poptávku po charismatickém vůdci. To byl okamžik pro resolutní a populistické politiky, jakými byli V. Mečiar a V. Klaus, kteří jen stěží připustili uzavírání kompromisů. Nový nacionalismus, který po pádu komunismu svou kolektivisticko-ideologickou funkcí nahradil komunistickou doktrínu, ještě napomohl takovému vývoji.

Chybějící funkční ústava

Československo se muselo po Listopadu vyrovnat s komplikovanou ústavní situací. Federace složená ze dvou konstitutivních prvků je z hlediska tvorby většin velmi nevýhodnou variantou federativního státu (Cabada 1995: 25). Institucionální problém zásadní důležitosti spočíval v tom, že se nepodařilo včas, tj. hned počátkem devadesátých let, přijmout novou - demokratickou a zároveň funkční - ústavu. Ústava z éry „Pražského jara“, která po převratu nadále platila, byla naprosto nezpůsobitelná jako instituce, která má usnadnit nalézání demokratického konsensu. Vzhledem k jejím ustanovením o zákazu majorizace, která skýtala jedné desetině poslanců Federálního shromáždění zvolených v jedné z republik absolutní právo veta, byla v ní naprogramována ústavní krize (Vodička 1993: 84). Autoři Ústavního zákona o čs. federaci z roku 1968 nepočítali – a v té době ani zřejmě nemohli počítat - s tím, že by se v Československu někdy v budoucnosti mohly konat skutečné volby, v nichž by Češi a Slováci hlasovali pro opačné politické orientace a rozdílné modely státoprávního uspořádání. Vzhledem k ústavním ustanovením o zákazu majorizace bylo vždy nutno vytvářet v parlamentu česko-slovenskou koalici, což byla okolnost, o níž se Československo po volbách roku 1992 rozbilo (Vodička 2000: 96).

Zájmy nové slovenské elity

České i slovenské politické elity nesou společně zodpovědnost za to, že až do voleb v roce 1992 nebylo dosaženo konsensu o státoprávním uspořádání mezi oběma národy a že zůstala nevyužita příležitost k vytvoření adekvátních ústavních mechanismů, které by umožnily další existenci společného státu. Aktivní hnací silou rozdělení však byli slovenští politici. Bylo to vedení Hnutí za demokratické Slovensko v čele s Mečiarom, které zabránilo znovuzvolení jediné silné integrační osobnosti federace, V. Havla, prezidentem republiky. HZDS iniciovalo ve slovenské Národní radě „Prohlášení suverenity“ a přijetí „čisté“ slovenské ústavy, která nebrala ohled na ústavu federální. Delegace HZDS požadovala po volbách roku 1992 v koaličních jednáních s Občanskou demokratickou stranou plnou suverenitu a mezinárodněprávní subjektivitu pro Slovensko, což se fakticky rovnalo požadavku na rozdělení státu.

Česká strana, konfrontovaná s postupem vedení HZDS, nemohla s ohledem na rozložení politických sil a na ústavněprávní situaci procesu dělení zabránit. Teprve poté, kdy bylo zřejmé, že stát bude rozdělen, naléhala česká politická reprezentace na to, aby se tak stalo rychle a pokud možno hladce („civilizovaně“).

Vlastní motivací česko-slovenského rozdělení byly tedy zejména zájmy slovenské mocenské elity, která vzešla z voleb 1992, na dělení státu. V novém slovenském státě bylo k dispozici několik tisíc vysokých státních funkcí a postů v zastupitelských úřadech, které si protagonisté HZDS a koaličních partnerů mohli mezi sebou rozdělit (Vodička 1993: 110). Stejně tak byl k dispozici veškerý státní majetek Slovenské republiky, který měl být privatizován, a který pak byl v samostatné Slovenské republice převeden za zlomek reálné ceny do vlastnictví těch občanů, kteří měli na základě osobních či politických vazeb blízko k nové vládní garnituře (Sopóci 2001: 174). Přímé prodeje za symbolické ceny ve prospěch lidí blízkých vládním špičkám koaliční trojky byly v době Mečiarových vlád téměř výlučnou metodou privatizace (Mikloš 1997: 129).

3. A důsledky rozdělení?

Rozpad Československa byl nepochybně ztrátou pro oba národy a musí být počítán k nákladům transformace. Negativní politické i hospodářské konsekvence nesly oba následnické státy (Stein 2000: 229; Šujan 1993: 163; Gál 1993: 151; Rychlík 2002: 335). Rozdělením Československa se snížila jejich politická váha a – přinejmenším dočasně – utrpěla jejich prestiž. Už i tak malý hospodářský prostor Československa se scvrkl pro Českou republiku na 72 procent a pro Slovensko na pouhých 28 procent původní velikosti, což přineslo potíže firmám v obou částech Československa (Šujan 1993: 165). Nová hranice mezi oběma státy rozděluje nejen přirozeně vzniklý společný hospodářský prostor, podvazuje nejen volný tok zboží, kapitálu a pracovních sil, nýbrž rozděluje i lidi – nezřídka i rodiny. Vnější bezpečnost obou nástupnických států by bez vstupu do NATO byla velice problematická.

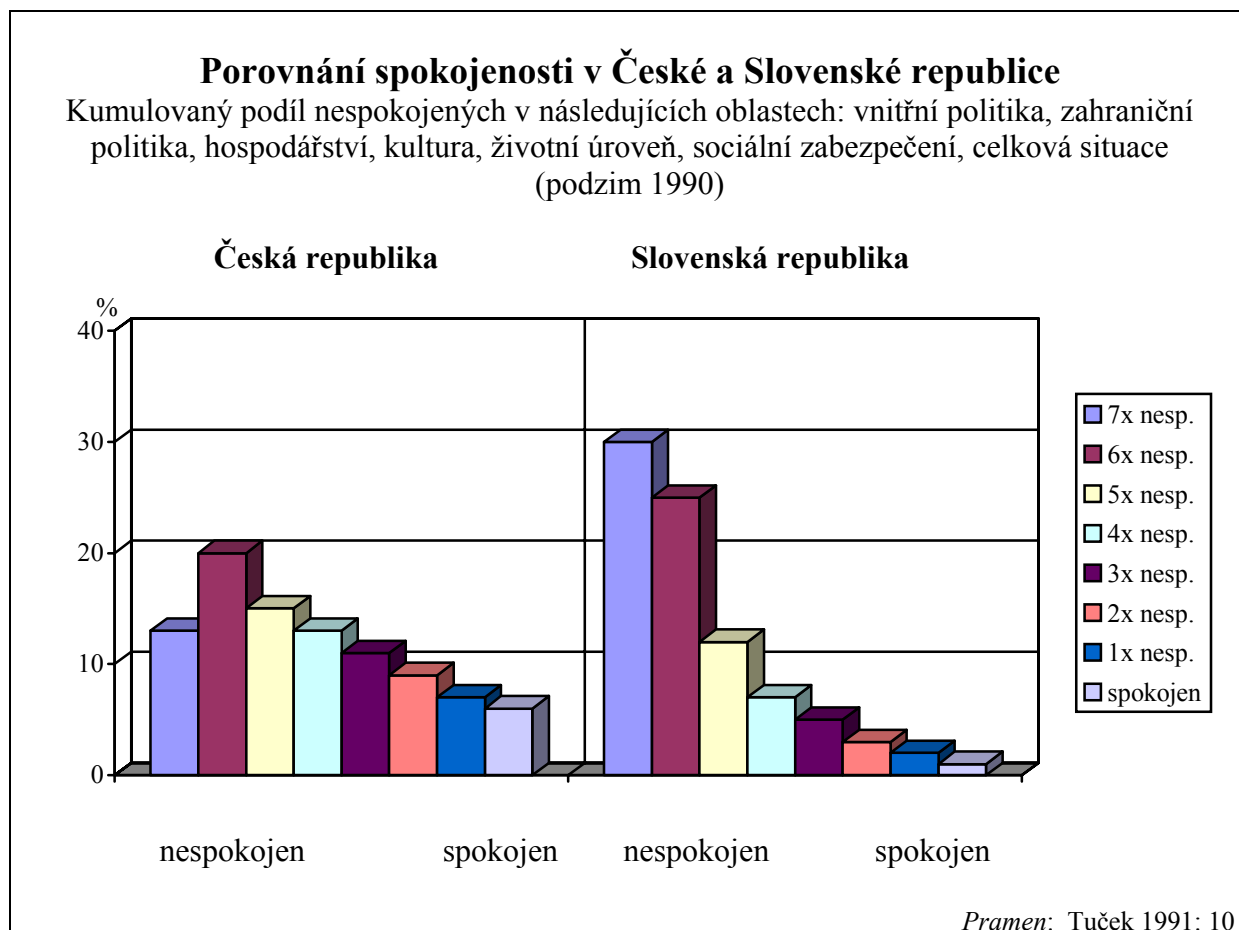
Obzvláště závažné důsledky rozdělení v podobě politických otřesů, zostření etnických konfliktů, prohloubení hospodářských problémů a extrémně vysoké nezaměstnanosti postihly zejména menší z obou oddělených „siamských dvojčat“, Slovenskou republiku. Mečiarovy sliby, že větší samostatnost přinese Slovensku rychle a bezbolestně blahobyť, se ukázaly jako zcela liché. Za Mečiarových vlád v devadesátých letech byl ohrožen resp. ustrnul proces demokratické konsolidace a tržně-hospodářské reformy. Zahraniční přímé investice byly – v neposlední řadě kvůli politické nestabilitě – příliš nízké. Privatizace byla nezdařená, vlastnické poměry nevyjasněné, přetrvávala makroekonomická nerovnováha, bankovní systém byl narušen, firmy nekonkurenceschopné (Regelmäßiger 1998; Jakoby, Morvay, Pažitný 2000: 390; Jurzyca 1999: 389). Tyto faktory vedly k prudce rostoucí nezaměstnanosti, která dosáhla 20 procent.¹ Vysoká míra nezaměstnanosti zatěžovala státní rozpočet a vedla mj. k tomu, že hrozilo zhroucení sociálních systémů (Vodička 2002: 86). Vládní garnitura v době Mečiarovy vlády ignorovala demokratické principy, porušovala ústavu a nerespektovala rozhodnutí Ústavního soudu Slovenské republiky. Slovensko nebylo přijato společně s Českou republikou do NATO.

Teprve parlamentní volby v roce 1998, reformy provedené s velkými obtížemi v období Dzurindovy vlády a volby v roce 2002 znovu otevřely dveře do Evropy – umožnily přijetí Slovenské republiky do Severoatlantické aliance a Evropské unie. Nebezpečí vydělení Slovenska z vývoje ve střední Evropě a nastolení autoritářského systému se zdá být (přinejmenším prozatím) zažehnáno.

Zda se dalo rozdělení Československa zabránit, je otázka, na kterou zřejmě nelze odpovědět, resp. odpověď by měla čistě spekulativní charakter. Pozitivně je možno hodnotit, že rozdělení ČSFR proběhlo civilizovaně, že se podařilo konsenzuálně vyřešit spory ohledně státních hranic a dělení federálního majetku. Rozdělení též přispělo k uklidnění předtím často vyhrocených česko-slovenských vztahů. Češi a Slováci si k sobě zachovali přátelský poměr.

¹ Takto vysokou míru nezaměstnanosti na Slovensku po rozdělení prognózoval již v roce 1992 Ivan Šujan (1993: 169). Realita tuto (v té době neuvěřitelnou) prognózu potvrdila.

Z mezinárodně-právního hlediska zanikla ČSFR dismembrací (rozdělením), což znamená, že žádný z nově vzniklých států, ani Česká republika ani Slovenská republika, není totožný s původním mezinárodně-právním subjektem, Československem (Münch/Hoog 1993: 175.) Odhlédnuto od formálního, mezinárodně-právního charakteru rozdělení navázala Česká republika více méně kontinuálně na tradice Československa, zatímco Slovenská republika, jejíž obyvatelé se s předcházejícím Československem daleko méně identifikovali, se v devadesátých letech musela též zabývat hledáním své nové identity.

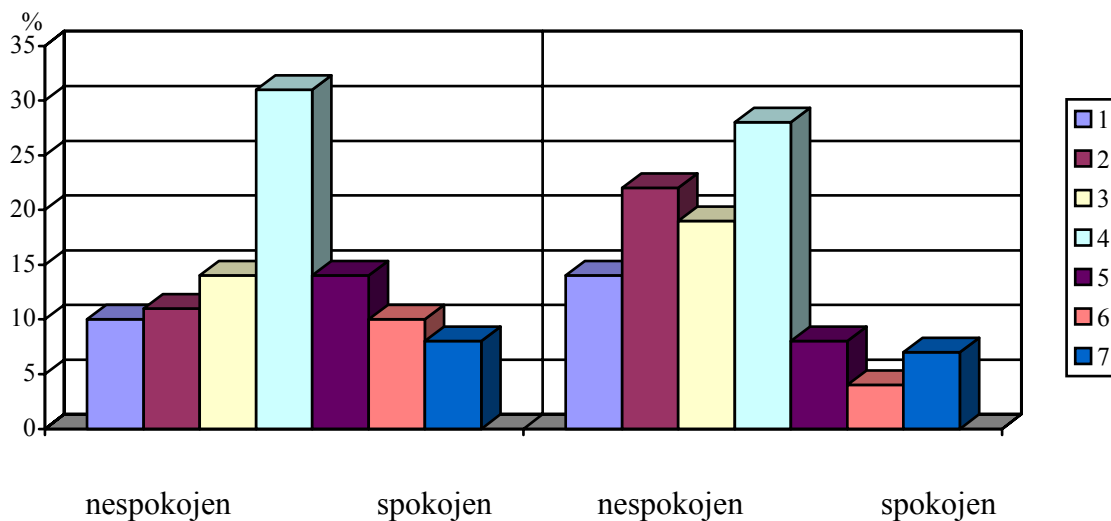

Spokojenost s politickým systémem po Listopadu

Dotázaní odpovídali v bodech od 1 pro "zcela nespokojen" do 7 pro "zcela spokojen"

Česká republika

Slovenská republika

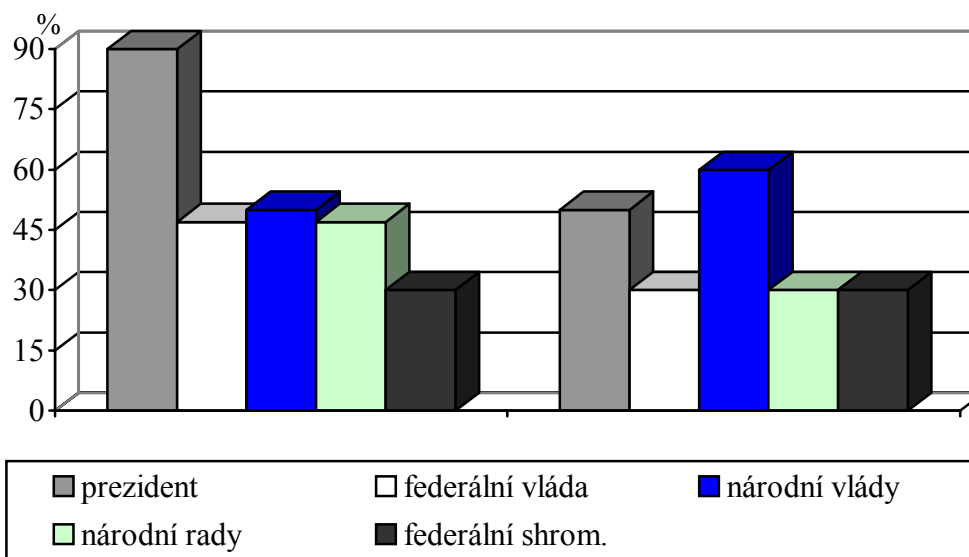
Pramen: Šanderová 1992: 4, 6

Důvěra v politické instituce – březen 1992

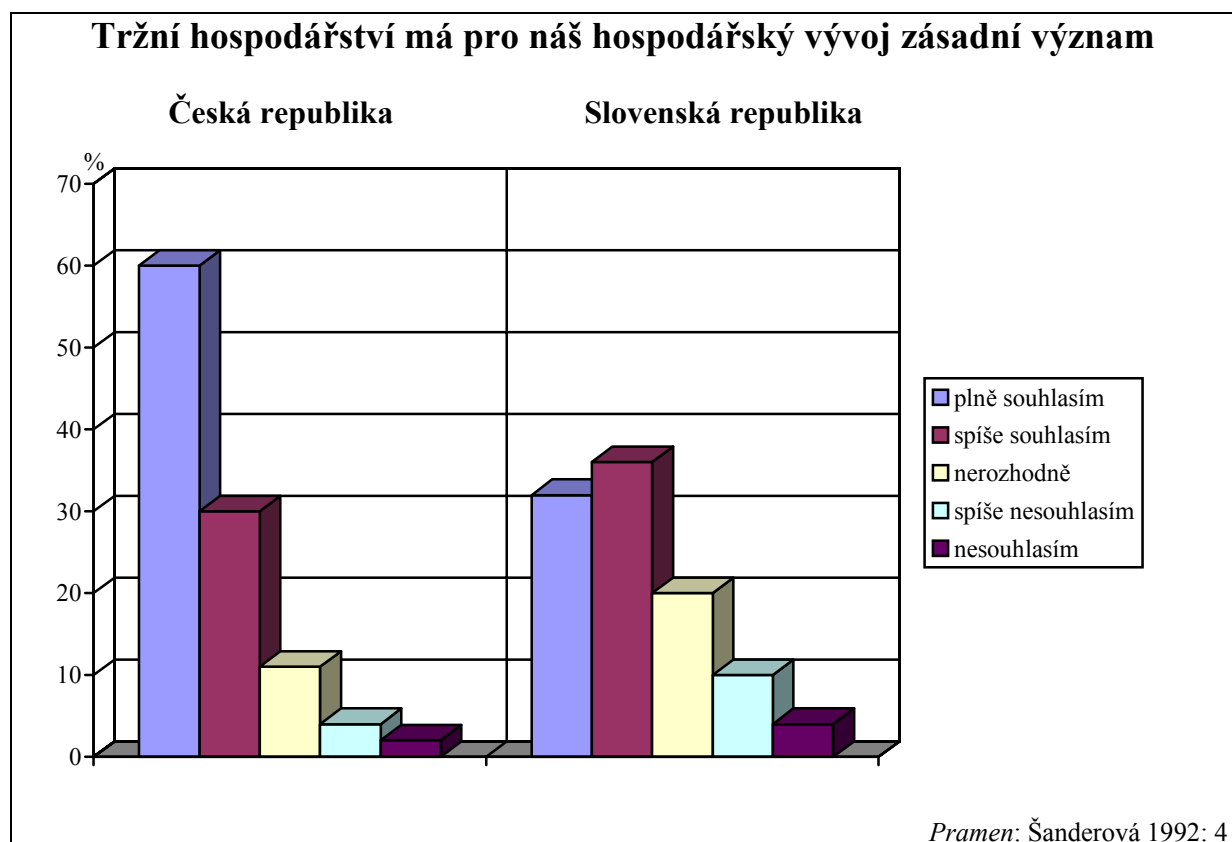
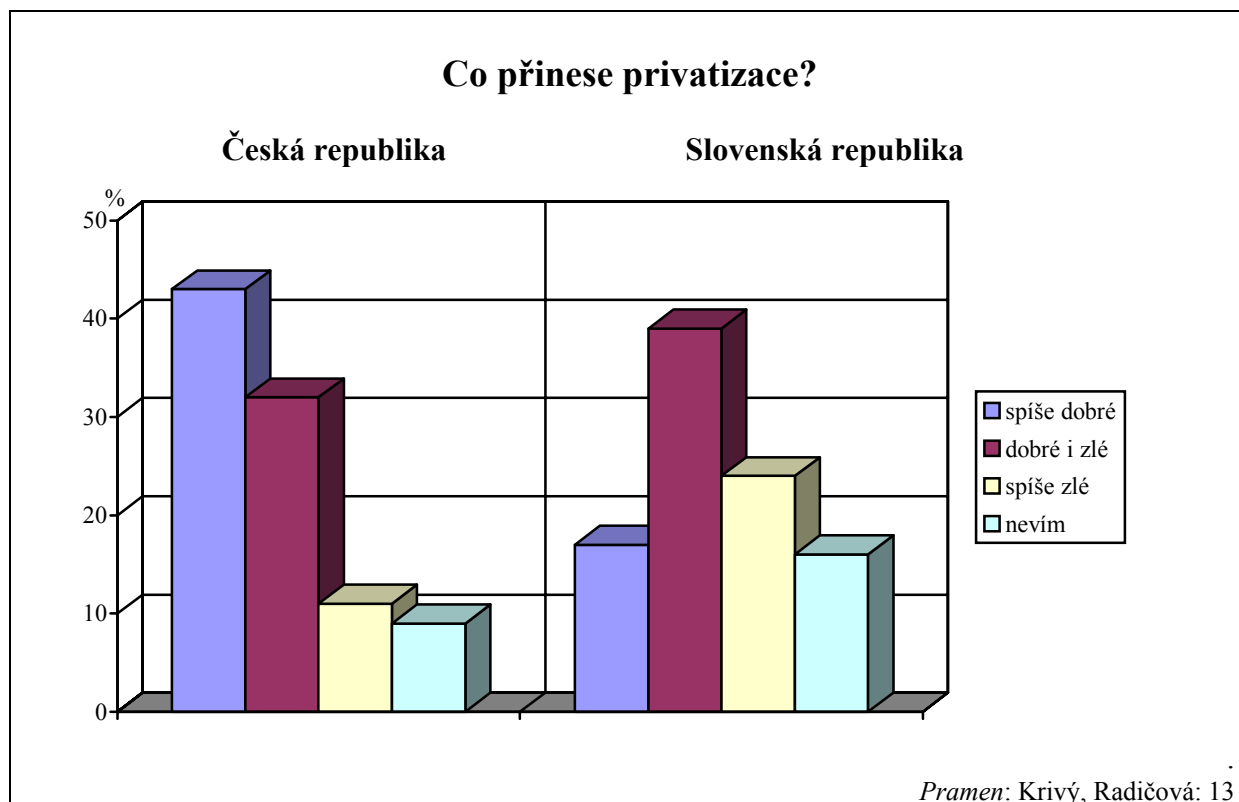
(chybějící procentní podíl připadá na odpovědi „nedůvěra“ a „nevím“)

Česká republika

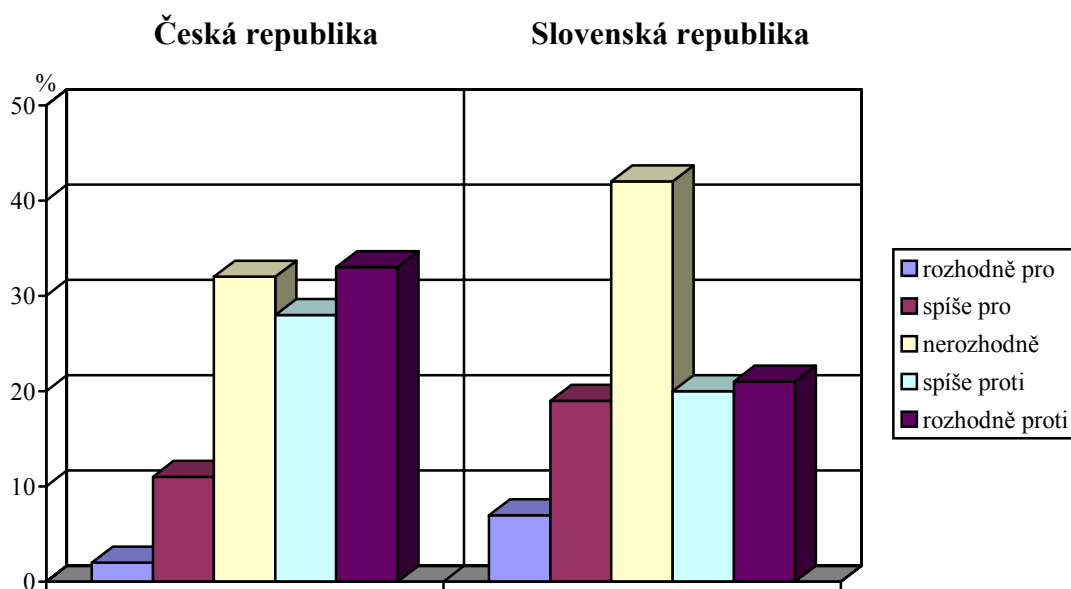
Slovenská republika

Pramen: IVVM 1.4.1992

S ohledem na Vaše zkušenosti jste pro socialismus či proti?

Pramen: Šanderová 1992: 4

Literatura:

- Bútorá, M, Bútorová. Z. 1993: Neznositelná ľahkosť rozchodu. In: Kipke, R, Vodička, K.: Rozloučení s Československem, Český spisovatel, Praha, s. 119 – 150.
- Bútorová, Z., 1992: Postoje občanov k aktuálnym sociálnym problémom. In: Sociologické aktuality 2/1992, s. 5.
- Cabada, L. 1995: Mají multietnické státy šanci přežít? In: Mezinárodní politika, r. 19, č. 4, s. 25-27.
- Gál, F. 1993: Rozpad Československa v politickej perspektíve. In: Kipke, R, Vodička, K.: Rozloučení s Československem, Český spisovatel, Praha, s. 151 – 162.
- Jakoby, M., Morvay K., Pažitný, P. 2000: Celkový ekonomický vývoj. In: Kollár, M., Mesežnikov, G. (ed.): Slovensko 2000. Súhrnná správa o stave spoločnosti, Inštitút pre verejné otázky, Bratislava, S. 437 – 470.
- Jurzyca E., kol. 1999: Celkový ekonomický vývoj. In: Mesežnikov, G., Ivantyšin M. (ed): Slovensko 1998 - 1999, Bratislava, S. 389 - 422;
- Kipke, R. 1993: Nejnovější politický vývoj v Československu v zrcadle veřejného mínění. In: Kipke, R, Vodička, K.: Rozloučení s Československem, Český spisovatel, Praha, s. 41 – 56.
- Krivý, V., 1994: Sociálno-politická klima. In: Aktuálne problémy Slovenska, máj 1994. Focus, Bratislava, s. 1 a násl.
- Krivý, V., Radičová, I., 1992: Atmosfera dovery a atmosfera nedovery? In: Sociologické aktuality 2/1992, s. 12.
- Mikloš, I., 1997: Privatizácia. In: Bútorá M. (ed): Slovensko 1996. Bratislava 1997, s. 129 -143.
- Münc, I, von, Hoog, G, 1993: Rozdělení československého státu z mezinárodněprávního hlediska. In: Kipke, R, Vodička, K.: Rozloučení s Československem, Český spisovatel, Praha, s. 173 – 192.
- Příhoda, P., 1993: Sociálně-psychologické aspekty soužití Čechů a Slováků. In: Kipke, R, Vodička, K.: Rozloučení s Československem, Český spisovatel, Praha, s. 33 – 40.

- Regelmäßiger 1998: Regelmäßiger Bericht der EU-Kommission über die Fortschritte der Slowakei auf dem Weg zum Beitritt für 1998, Kap. B - 2. Wirtschaftliche Kriterien.
- Rychlík, J., 2002: Rozpad Československa. Česko-slovenské vztahy 1989 – 1992. Academic Electronic Press, Bratislava.
- Slavíková, J., Hampl, S., 1991: Centrum pro výzkum veřejného mínění Praha, zpráva č. 91 – 19 z 24.9.1991.
- Sopóci, J., 2001: Ekonomické zájmové skupiny v slovenskej politike v 90. rokoch. In: Politologický časopis, roč. 8, 2/2001, s. 166-176.
- Stein, E., 2000: Česko-Slovensko. Konflikt, roztržka, rozpad. Akademia, Praha.
- Šanderová, J., 1992: Proč asi většina na Slovensku mlčí? In: Data & Fakta č. 6, leden, s. 4, 6.
- Šujan, I., 1993: Hospodárske a sociálne dosledky česko-slovenského rozchodu. In: Kipke, R, Vodička, K.: Rozloučení s Československem, Český spisovatel, Praha, s. 163 – 172.
- Tomek, I., 1991: Postoje české veřejnosti k základním ústavním orgánům v letech 1990 a 1991. In: Sociologické aktuality 8/1991, s. 10
- Tuček, M., 1991: Spokojenost se společenskými změnami po listopadu 1989. In: Sociologické aktuality 9/1991, s. 9-10.
- Vodička, K. 1989: Zwanzig Jahre tschechoslowakischer Föderalismus. In: Recht in Ost und West, 7/1989, S. 429 ff.
- Vodička, K. 1993: Koaliční ujednání: Rozdělíme stát. Volby '92 a jejich důsledky pro československou státnost. In: Kipke, R, Vodička, K.: Rozloučení s Československem, Český spisovatel, Praha, s. 83 -115.
- Vodička, K. 1995: Motivační krize - prvotní příčina kolapsu komunismu. In: Politologická revue 2/1995, S. 29 a násl.
- Vodička, K. 2000: Slowakische Republik (Teil II). In: Kipke, R., Vodička, K.: Slowakische Republik. Studien zur politischen Entwicklung, Münster: LIT, s. 70-186.
- Vodička, K. 2001: Risikofaktoren im Konsolidierungsprozess der Slowakei. In: Europäische Rundschau, 29. Jahrgang, Nummer 4/2001, s. 43 – 52.
- Vodička, K. 2002: Gefährdete Konsolidierung in der Slowakei. In: Die politische Meinung, 47. Jahrgang, Nr. 387, Februar 2002, S. 85 – 89.